

BİLİM DİLİ OLARAK TÜRKÇE: MÜCERREB-NÂME'DE YER ALAN TÜRKÇE TIP TERİMLERİ

Turkish As a Language of Science: Turkish Medical Terms in Mücerreb-nâme

Dr. Feriştah Funda ARI

Dr., Yeni Türk Dili, Bursa, Türkiye. feristah.uyasal@hotmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article

Öz

Geliş/Received
06.12.2024

Kabul/Accepted
21.03.2025

Sayfa/ Page
123-140

Çalışma, 15. yüzyılda Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun *Mücerreb-nâme* adlı eserindeki Türkçe tıp terimlerinin incelenmesini konu edinmektedir. 1468 yılında sade bir Türkçe ile yazılan *Mücerreb-nâme*'nin tespit edilebilen 6 nüshası mevcuttur. Bu çalışmada, en eski tarihli Ayasofya - 3720 nolu nüshası esas alınmıştır. Eserdeki, Türkçe tıp terimleri tespit edilip örnekleriyle birlikte izah edilmiştir. Tespit edilen Türkçe tıp terimleri; hastalık adları, organ adları, otlar (drog adları), hastalıkların teşhisinde, tedavisinde uygulanan yöntemler olarak tasnif edilmiştir. Terimler alfabetik sisteme göre verilmiş, terimlerin geçtiği sayfa ve satır numaraları da gösterilmiştir. Terimlerin anlamları, esas alınan nüshadaki metinde geçen anlamlarına göredir. Tıp literatürü için önemli bir kaynak olan *Mücerreb-nâme*, Türk dilinin tarihi gelişimine dair sunduğu veriler açısından da önemlidir. Ayrıca Arapçanın bilim dili olarak kullanıldığı 15. yüzyılda, Türkçe ile de bilim yapılabileceğini, Türkçenin bilim dili olarak kullanılabilecek seviyede olduğunu göstermesi bakımından eser, ayrı bir öneme sahiptir. Bu çalışma ile 15. yüzyılda Eski Anadolu Türkçesi ile yazılan bir tıp eserinin, Türkçe tıp terimleri bakımından zenginliği ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mücerreb-nâme, Tıp Terimleri, Türkçe Terimler, Eski Anadolu Türkçesi, Şerefeddin Sabuncuoğlu.

Abstract

The study is about the examination of Turkish medical terms in Şerefeddin Sabuncuoğlu's work *Mücerreb-nâme*, written in Old Anatolian Turkish in the 15th century. There are 6 identified copies of *Mücerreb-nâme*, written in plain Turkish in 1468. The oldest copy of Ayasofya - numbered 3720 was taken as the basis for this study. Turkish medical terms in the work were identified and explained with examples. The identified Turkish medical terms were classified as disease names, organ names, herbs (drug names), and methods applied in the diagnosis and treatment of diseases. Terms are given according to the alphabetical system, and the page and line numbers where the terms appear are also shown. The meanings of the terms are according to their meanings in the text in the original copy. An important source for medical literature, *Mücerreb-nâme* is also important in terms of the data it provides on the historical development of the Turkish language. In addition, the work has a special importance in terms of showing that science could be done in Turkish in the 15th century when Arabic was used as the language of science and that Turkish was at a level that could be used as a scientific language. With this study, the richness of a medical work written in Old Anatolian Turkish in the 15th century in terms of Turkish medical terms has been revealed.

Keywords: Mücerreb-nâme, Medical Terms, Turkish Terms, Old Anatolian Turkish, Şerefeddin Sabuncuoğlu.

Atıf/Citation: Ari, F.F. (2025). Bilim dili olarak Türkçe: Mücerreb-Nâme'de yer alan Türkçe tıp terimleri. *Mecmua*, 10(19), 123-140.

Bu makale 2011 yılında Muğla'da düzenlenen IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda "Mücerreb-nâme'de Yer Alan Türkçe Tıp Terimleri" başlığıyla sunulan bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş hâlidir.

Giriş

Bilim tarihi bir bütün olarak gözden geçirildiğinde, hem doğu hem de batı kültüründe, tercüme hareketlerinin önemi büyüktür. Teknik anlamda “tercüme hareketleri”, genel olarak medeniyetlerin ve kültürlerin birbirleriyle karşılaşp temas kurmaları sırasında birikim ürünü eserlerin karşılıklı nakledilmesidir. İslâm düşüncesi tarihi açısından tercüme hareketleri, özellikle VIII, IX ve X. asırları içine alan dönemde kadim kültür ve medeniyet birikimlerinin İslâm’ın medeniyet dili olan Arapçaya aktarılmasını ifade etmektedir. Bu aktarım etkinliği, medeniyetlerin karşılaşmasının zorunlu bir sonucudur (Macit, 2011, s. 498-499).

İnsanlık tarihinde üç büyük tercüme hareketi görülmüş, buna bağlı üç önemli kültür aktarımı ve etkileşimi gerçekleşmiştir:

“Birinci aşama milâttan önce 600’lerde başlayan, 400’lü yıllarda Sümerler, Fenikeliler ve Mısırlılar gibi kültür ve medeniyetlerden Grekçe’ye çevirilerin yapıldığı, böylece özgün bir düşünce ve bilim atmosferinin meydana geldiği dönemdir... İkinci aşama VIII-X. yüzyıllar arasında İslâm dünyasında Pehlevîce, Süryânîce ve Grekçe’den Arapça’ya yapılan tercümelerdir. Üçüncüsü, XII. yüzyılda Avrupalılar’ın Arapça kitapları başta Latince ve İbrânîce olmak üzere Batı dillerine aktardıkları dönemdir.” (Macit, 2011, s. 499-500)

Dikkat edilirse, her üç aşamada da farklı din ve kültür medeniyetine sahip milletler, birbirlerinden tercümeler yapmışlardır. Bilimin dili ve dini olmaz anlayışıyla yapılan bu tercüme hareketlerinin her üç aşamasında da yoğun tercüme hareketleri, tarihsel sürece bakıldığında bilim ve sanat alanında gelişmeyi, atılımı beraberinde getirmiştir. Bu anlamda tercümeler, sadece kültürlerarası iletişim ve etkileşimi sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumlara düşünsel/sanatsal anlamda yeni ufuklar açar. Birçok sanatsal/düşünsel gelişmenin çıkış noktasında tercümenin bulunması rastlantı değildir (Yücel, 2006, s. 224). Türk bilim tarihine bu perspektifle bakıldığında, benzer bir sürecin yaşandığını söylemek mümkündür. İlk bilimsel faaliyetlerin, tercüme yoluyla başladığı söylenebilir. Türkler, İslam medeniyeti ile tanıştıktan sonra, yoğun tercüme faaliyetleri gerçekleştirmişler, başta dinî eserler olmak üzere, bilim ve sanat alanındaki eserleri, Türkçe’ye kazandırmayı, bir amaç olarak görmüşlerdir.

Türkçenin bu tercüme faaliyetlerinin yoğun yaşandığı Selçuklu döneminde resmî dil Arapça, edebiyat dili Farsçadır. Selçuklu Devleti’nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan beylikler döneminde, Arapça ve Farsça bilmeyen beyler sayesinde Türkçe önem kazanmış, Batı Türkçesi yazı dili olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde, imla ve ifade kabiliyeti anlamında, belli düzeyde gelişme kaydedilmiş, özellikle 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türkçesi dönemiyle birlikte yazı dilinde standartlaşma büyük oranda sağlanmış, yazarlar ve şairler telif eserler vücuda getirmeye başlamıştır. (Akar, 2018, s. 39).

Tercüme faaliyetleri ile başlayan bilimsel faaliyetler, asırlar sonra telif eserlerin üretilmesine zemin oluşturmuştur. Bir nevi bu tarz faaliyetler, hazırlık süreci işlevi görmüştür. Tercüme faaliyetlerinde dil bir araç olarak kullanılmaktadır. Kültür ve bilgi aktarımı dil aracılığıyla yapılır. Bu da, dilin ifade kabiliyeti, imkân ve ölçüsünde yapılabilir. Bunun yanında mütercim hem kaynak dile hem de hedef dile hâkimiyeti gerekir. Kaynak dildeki eserin hedef dile kazandırılmasında mütercim, dilin ifade ve imkân kabiliyetlerini kullanmak, hatta zorlamak suretiyle hedef dilin gelişimine katkıda bulunur. Türk dili tarihi içerisinde hem kaynak dil Arapçaya hem de hedef dil Türkçeye hâkim mütercimler, bu manada Türk dilinin gelişimine olumlu manada katkı sunduğu da söylenebilir. Bu şekilde hazırlık sürecinin ardından ifade, imkân ve yetkinliği gelişen Türk dilinde, bir müddet sonra bilim eserleri telif edilmeye başlanır.

Osmanlı devletinin kuruluş döneminde birçok bilim dalında olduğu gibi tıp alanında da bilim dili, Arapça idi. Başlangıçta Rahavî, İbn-i Baytar, İbn-i Sînâ, Ebubekir Râzî ve İbn-i Taberî gibi hekimlerin

kitapları tıp alanında kaynak olarak kullanılan, müracaat kitaplarıydı (Pormann, 2012, s. 99). Arapça olarak yazılmış olan tıp, eczacılık sahasındaki eserler, Türkçeye tercüme edilmiş ve hekimlikte kullanılmıştır. Bu tercümelerin, Türk tıp tarihinin başlamasında ve gelişmesinde çok önemli rolü olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Başlarda bu tercüme eserleri kullanan Türk tıp âlimleri, zamanla şahsî tecrübeleriyle birlikte tıp alanına hâkimiyetleri artmıştır. Bu birikim ve tecrübeyle yeni öğrenciler yetiştirmişler, bir müddet sonra da birikimleriyle yeni eserler telif etmeye başlamışlardır.

Türkçenin tarihî seyrini yalnızca edebî metinler üzerinden takip etmek mümkün değildir. Türk dili tarihi araştırmacıları, edebî metinlerin yanında, diğer alanlarda yazılan metinleri de mutlaka incelemeye tabi tutması gerekir. Bu sayede kelimelerin tarihî süreç içinde yaşadıkları anlam değişimleri, anlam daralmaları, kazandığı yeni anlamlar veyahut kullanımdan kalkması gibi durumları daha net tespit etmek mümkün hâle gelebilir. Özellikle bilimsel kitapların Türk dili açısından incelenmesi, Türkçenin terim üretme noktasındaki kapasitesinin belirlenmesi açısından son derece önemlidir. Doğan Aksan’a göre, tarihî metinlerde terim niteliğindeki sözcüklerin araştırılıp ortaya konması gerekir. Bu sayede Türkçenin geçmişte bilim dili olarak kullanıldığı canlı bir biçimde görülecektir. Çünkü bir dilin sahip olduğu sözcükler o dille yapılan bilim ve sanatın temel kaynağıdır. Bir dil kendi kaynaklarını kullanarak bilim ve sanat eserleri ortaya koyduğu ölçüde başarıya ulaşır (Doğan, 2017, s. 42).

Tarihî Türkiye Türkçesinin incelenmesinde tıp metinleri, özellikle Türkçe’nin terim üretme ve bilim dili olmasının tespit ve tayini açısından büyük önemi haizdir. Bu gerçeği vurgulayan Önler’e göre, bu tür metinler değişik alanlarda çalışan pek çok araştırmacıya malzeme niteliği taşımaktadır. Tıp terimleri-söz varlığı açısından Türk dili araştırmaları için zengin birer kaynak niteliğindedirler. Besin adlarından tutun, iklim koşulları, genel sağlık alanı, hastalık adları, organ adları, bitki adları ve ilaç olarak kullanılan pek çok madde adına değin geniş bir terminoloji yelpazesini kapsarlar. Eski tıp anlayışına dayalı olarak yazılmış olmaları bakımından tıp tarihi -özellikle Türk tıp tarihi- yönünden araştırmacılar için birinci derecede malzeme niteliği taşırlar (Önler, 1998, s. 157).

1. Şerefeddin Sabuncuoğlu’nun ‘Mücerreb-nâme’ Adlı Eseri

15. yüzyılda yazılan Şerefeddin Sabuncuoğlu’nun *Mücerreb-nâmesi*, tıp tarihi açısından önemli bir metindir. Eser, tercüme döneminin ardından telif edilen özgün bir eserdir. Müellifin hekimlikteki birikimlerinin, tecrübelerinin bir ürünü olan eserde hem temel tıp bilgileri hem de hastalıkların teşhis ve tedavi edilme şekliyle ilgili uygulamalı tıp bilgileri yer almaktadır. Bunun yanında eser, içerdiği Türkçe tıp terimleri açısından hem Türk bilim tarihi hem de Türk dili tarihinde oldukça mühim bir yere sahiptir. Bu bölümde, öncelikle eserin müellifi Sabuncuoğlu’nun hayatı hakkındaki sınırlı bilgiler paylaşılacaktır. Ardından eser anahatlarıyla tanıtılacak, hakkında yapılan çalışmalar ve nüsha tavsifine yer verilecektir.

1.1. Şerefeddin Sabuncuoğlu’nun Hayatı ve Eserleri

Mücerreb-nâme’nin yazarı Şerefeddin Sabuncuoğlu’nun hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Hekim, 1465 yılında yazdığı Cerrâhiyye-i İlhâniyye’de seksen üç yaşında ve 1468’de kaleme aldığı *Mücerreb-nâme*’de seksen beş yaşında olduğunu belirtir. Buradan hareketle 1386 yılında doğduğu söylenebilir. Şerefeddin Sabuncuoğlu, bugün Amasya’da Sabuncuoğlu (Hacı İlyas) denilen bir mahallede adı yaşayan ünlü hekim ailesine mensup olup Çelebi Sultan Mehmed’in hekimbaşısı Sabuncuoğlu Mevlânâ el-Hâc İlyas Çelebi Bey’in torunudur. Düzenli bir eğitim görüp görmediği konusunda kesin bilgi yoktur (Yıldırım, 1988, s. 358). Ancak on yedi yaşından itibaren zamanının geleneklerine göre usta-çırak usulüyle tabibliğe başlamıştır (Uzel ve Süveren, 1999, s. 3). Amasya Darüşşifâsı’nda Buhâneddin Ahmed en-Nahcuvânî’den eğitim görmüş, orada on dört yıl hekimlik yaptıktan sonra Candaroğlu İsfendiyar Bey zamanında (1392-1440) bir süre Kastamonu’da bulunmuş,

Cerrâhiyye-i İlhâniyye'yi yazdığında İstanbul'a giderek kitabını Fâtih Sultan Mehmed'e sunmuş, dönüşünde de Bolu, Gerede ve Tosya'ya uğramıştır. Son eseri *Mücerreb-nâme*'yi 1468'de yazdığına göre bu tarihten sonra vefat etmiştir (Yıldırım, 1988, s. 358). Sabuncuoğlu'nun eserleri şunlardır: “*Akrabâdin Tercümesi, Cerrahiyyetü'l-Hâniyye ve Mücerreb-nâme*” (Yıldırım, 1988, s. 358).

1.2. Mücerreb-nâme

Sabuncuoğlu'nun en son yazdığı eseri, *Mücerreb-nâme*'dir. Yazdığı son eseri olması, ömrünün son yıllarında yazması ve isminden de anlaşılacağı üzere eser, müellifin hekimlikteki birikimlerinin, tecrübelerinin bir ürünüdür. Eserde hem temel tıp bilgileri hem de hastalıkların teşhis ve tedavi edilme şekliyle ilgili tıbbî bilgileri yer almaktadır. Bu anlamda eser, içerdiği droglar, ilaç terkipleri, teşhis ve tedavi yöntemleriyle orijinal bilgiler sunan kıymetli bir kaynak niteliği taşımaktadır (Şenel, 1988, s.9).

Eserin yazıldığı 15. yüzyılda Türk dili, Doğu'da Çağatay Türkçesi, Batı'da Eski Anadolu Türkçesi, Mısır ve Suriye'de Memlük-Kıpçak Türkçesi eserleriyle üç sahada varlık göstermiştir. 15. yüzyılda İstanbul'un fethiyle Osmanlı müesseseleri gelişim göstermiş ve ülkenin önemli merkezlerinde kurulan medreselerde bilim, sanat, tıp, ahlâk ve din alanındaki telif ve tercüme eserler önceki yüzyıllara göre artış göstermiştir. (Akar, 2005, s. 289) Bu yüzyılda Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde yazı dilinde Eski Anadolu Türkçesi özellikleri görünürken, daha sonra yazı dilinde, yavaş yavaş Osmanlı Türkçesi özellikleriyle birlikte yazı dili standartlaşmaya başlamıştır. Eski Anadolu Türkçesi hususiyetlerini yansıtan eserde, bu geçiş döneminin etkisiyle yer yer aynı kelimelerin farklı yazılışı, ünlü ve ünsüzlerin yazımıyla ilgili yanlışlar vb. imlâ hatalarıyla karşılaşmak mümkündür (Şenel, 1988, s.9).

Eser, sade ve yalın bir Türkçe ile yazılmıştır. Eserin birincil amacı tıp alanında bilgi ve tecrübe paylaşımı olduğu için müellif özellikle böyle bir üslubu tercih etmiştir, denebilir. Bununla birlikte müellifin, bilim dilinin Arapça olduğu bir dönemde, Türkçeyi tercih etmesi, dikkati çeken bir durumdur. Bu tercihinde, hitap ettiği kitlenin ve eseri yazmaktaki “faydalı olmak” amacının etkisi olmakla birlikte dönem itibarıyla bilim dili olarak Türkçeyi kullanmak takdire şayan bir durumdur. Bu, o dönemde Türkçenin bilim dili olabilecek seviyeye geldiğinin önemli bir göstergesidir.

1.3. Mücerreb-nâme Üzerine Yapılan Çalışmalar

Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun 15. yüzyılda kaleme aldığı *Mücerreb-nâme*'nin tespit edilen 6 nüshası vardır ve bazı nüshaları üzerinde çalışmalar da yapılmıştır. İlter Uzel ve Kenan Süveren tarafından eserin; Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Kitaplığı, No: 3619'daki nüshasıyla Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Kitaplığı, No: 3726'da bulunan nüshası karşılaştırılmış ve Fatih – 3619 nolu nüshası esas alınarak metin ve tıpkıbasım şeklinde yayımlanmıştır (Uzel ve Süveren, 1999, s. 143). Eser üzerinde iki tane de yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda, Feriştah Funda Uysal tarafından hazırlanan tez çalışmasında, eserin en eski nüshası olan Ayasofya – 3720 nolu nüshası esas alınarak altı nüshasının edisyon kritiği yapılmıştır. Ayrıca tezde gramatikal dizin de mevcuttur (Uysal, 2010). Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı'nda, Ünal Şenel tarafından hazırlanan tez çalışmasında ise Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye bölümünde 2/1034 numarayla kayıtlı nüshası esas alınmış; bu nüsha üzerinden inceleme yapılarak metnin transkripsiyona ve indeksine de yer verilmiştir (Şenel, 1988).

1.4. Nüsha Tanıtımı

Mücerreb-nâme'nin Türkçe tıp terimleri incelenirken Ayasofya – 3720 nolu nüshası esas alınmıştır. Bu nüshanın esas alınma sebebi, bilinen en eski nüsha olmasıdır. Telif tarihi H. 873'tür. 901 tarihinde istinsah edilmiştir. Eserin tamamı 106 yapraktır. Ölçüleri 100x200 mm., yazı 120x170 mm; 9 satır harekeli nesihdir. Başlık, cetvel, derkenar yoktur. Söz başları kırmızı mürekkepli; kâğıt beyaz ve

aharlıdır. Çehar kûşe ebru ciltlidir. Zariyesinde I. Mahmud’un kendi mührü ile evkaf müfettişi Ahmed Şeyh Zâde’nin mührü vardır.

Başlangıcı: “bâ’ de ez hâmd-i hüẓâ ve durûd-ı muştafâ îy ʔalib bâ sefa es’ adeke allâh u fid-dâreyn bilgil ve âgâh ol kim hicret-i nebeviyenüñ â’ nî târîhi muştafâviyenüñ sekiz yüz yetmiş üç yılı olmuşıdı.”

Bitişi: “şifâ ola inş’ allâh ü te’ âlâ temmetü’l-mücerreb-nâme nâsır-ı müteharriren fi evâsı şehr-i şabânü’l-mu’ azzam sene ihdâ ve tis’ âmiye bemeğarrı merkuniyye.”

2. Mücerreb-nâme’deki Türkçe Tıp Terimleri

Mücerreb-nâme’deki Türk tıp terimlerinin incelendiği bu bölümde, öncelikle genel olarak eserdeki Türkçe tıp terimleriyle ilgili yapılan tespitler paylaşılmıştır. Ardından eserde tespit edilen iki yüz dokuz tane Türkçe tıp terimi; hastalık adları, organ adları, otlar (drog adları) ile hastalıkların teşhis ve tedavide kullanılan eylemler olarak tasnif edilerek anlamlarıyla birlikte kaydedilmiştir. Bu çalışmada yüz altmış isim ve kırk dokuz fiil Türkçe tıp terimi olarak kullanılmıştır. Bunların yüz otuz sekiz tanesi basit (acı [68b, 56a], aç [41b, 45a, 45b, 67b, 96b], berk [31b, 36b], sigil [52a] gibi) ; elli beş tanesi türemiş (ağırlık [105], aşanlık [10a], demregülü [74a], dılcık [3b, 58a, 103b, 104b] gibi); bir tanesi de birleşik (ebegümeci / ebemgümeci [92a, 92b]) kelimelerdir. Çekim ekleri daha fazla kullanılmıştır. Eserdeki tüm terimler Türkçe değildir. Arapça ve Farsça terimler de bulunmaktadır. Buna bağlı olarak müellif Türkçe karşılığı olan kelimelerde Türkçeyi, Türkçe karşılığı olmayan kelimelerde Arapça ve Farsça terimleri kullanmıştır.

14. ve 15. yüzyıllarda bazı Türk bilim insanları Türkçeyi Arapçadan arındırmak için bazı tıp terimlerini Türkçeleştirme çabası içerisinde girmişlerdir (Karaman, 2018, s. 12). *Mücerreb-nâme* hem Arapça terimlerin Türkçeleştirilmesi hem de hekimin tecrübelerini Türkçe anlatması bakımından dikkate değer bir eserdir. Örneğin, Arapça karşılığı olan ‘*asel* olan *bal* kelimesi altmış iki yerde kullanılırken ‘*asel* sözcüğü ise sadece dört yerde [22a, 23a, 28a, 98b] tercih edilmiştir. Arapça *evcâ’* sözcüğü sadece bir yerde [21b] kullanılmış olup altmış dört yerde Türkçe karşılıkları olan *ağrı*, *sancı* sözcükleri kullanılmıştır.

Anasır-ı erbaanın özellikleri, müellifin Türkçeyi tercihinine bir başka örnek olarak verilebilir. Eski anlayışa göre evreni meydana getiren dört temel maddenin (anâsır-ı erbaa) karşılığı olarak insan bünyesinin de dört ana öğeden oluştuğunu belirten Sabuncuoğlu, bunların özelliklerini de Türkçe karşılıklarla açıklamıştır (Önler, 1999, s. 12):

Anâsır-ı Erbaa	Ahlat-ı Erbaa	Özellikler		
Hava	Kan	har u ratb	yerine	“sıcak ve nemli”
Toprak	Sevda	bârid ü huşk		“soğuk ve kuru”
Su	Balgam	bârid ü ratb		“soğuk ve nemli”
Ateş	Safra	huşk ü har		“kuru ve sıcak”

Tablo 1: Sabuncuoğlu’na göre anâsır-ı erbaa

İnsanların bünyesindeki öğelerin sıcak, soğuk, nemli, kuru özellikleri bitki, besin ve madde olarak tüm nesnelerde vardır. Eskiden hekimler, hem teşhiste hangi öğenin eksik olduğunu bilen hem de tüm maddelerin hangi özellikleri taşıdığını bilerek tedaviyi ona göre yapardı (Önler, 1998, s. 12). Eski tıp anlayışının temeli olan ahlat-ı erbaa anlayışı hastalık sebeplerinin açıklanmasında ve tedavisinde 19. yüzyıla kadar geçerliliğini korumuştur. Bu dengenin herhangi bir şekilde bozulması hastalığa sebep olur. Dengenin korunması ya da bozulan dengenin düzeltilmesi sağlıklı olmayı sağlar.

Sabuncuoğlu eserinde, hastalarında denediği ve başarılı olduğu ilaçları, teşhis, tedavi ve bunları uygulama yöntemlerini açık ve yalın bir Türkçeyle anlatır. Hastalıkların tedavisiyle ilgili yapılan genel işlemlerden bahsedilen aşağıdaki bölüm buna örneklerden sadece biridir: (Uysal, 2010, s. 17):

- a) Kötü sıvılardan korunmak için kanatma,
- b) Yeni kötü sıvıların oluşmasını önlemek için perhiz,
- c) Kalan fazla sıvıdan kurtulmak için boşaltma.

Aşağıda ise uygulamalı tıpla ilgili yaptığı bir deneyi süreciyle birlikte paylaşan müellif, Türkçenin imkânlarından şöyle istifade eder:

“Ol yılanı getürdi elinden alup şol elümün sebbâbe barmağına tutdum ısıtdum andan sonra bu tiryâkdan bir şerbet dahı isti‘ māl itdüm ve ol yılan ısırdığı yire dahı bağladum şöyle müşâhade itdüm ki ol yılanın ağusu ne bedenümde eşer itdi ve nohud barmağum şişdi iy tâlib bilmiş olasın ve hafağanı ya‘ni yürek oynamasını giderür ve cana rahat virür ve yüregün kamu marazlarına ve elemlerine fâide ider” [7a]

Tıp yazmalarının sözcüklüğü açısından, belirgin özelliklerinden biri, günlük dildeki sözcüklerin birçoğunun birer tıp terimi olarak kullanılmasıdır. Bu tür sözcüklerin anlamlarının belirlenebilmesi ve günlük dildeki kullanımlarından ayırt edilebilmeleri için eski tıp anlayışının temel ilkelerini göz önünde bulundurmak gerekir (Önler, 1999, s.11). Örneğin, *ağır* kelimesi günlük dilde “nicelik olarak hafif olmayan” şeklinde kullanılırken tıp terimi olarak *ağır* kelimesi “iyileşmesi güç bir hastalık, hastalığın ağır olması durumudur” [17a]; *kararmak* “rengi karalaşmak” olarak günlük dilde kullanılır, ancak tıp terimi olarak *kararmak* “gözün kararması” [18b]; *geçmek* eylemi günlük dilde “bir yerden başka bir yere hareket etmek” anlamında kullanılırken tıp terimi olarak *geçmek* “iyileşmek” [17b, 27b] olarak; *gelmek* eylemi “başka bir yerden başka bir yere gelmek” anlamındayken tıp terimi olarak *gelmek* “ilacın kıvama gelmesi ya da sağlığın geri gelmesi” [74b, 16a, 88b, 89a, 25a, 32a, 36b, 74b, 73b, 64a, 104a, 6b, 14a, 56b, 57a, 70a, 70b, 74a, 74b, 12a, 55b, 56b, 57a, 59b, 14b, 15] anlamında kullanılır.

Mücerreb-nâme'de tespit edilen Türkçe terimlerin yüz altmış bir tanesi isim türünde kelimelerdir. Bu isimler de hastalık adları, organ adları, ilaç ve ilaç yapımında kullanılan malzeme isimleridir; kırk dokuz tane fiil, teşhis ve tedavilerin uygulamasında kullanılır. Tespit edilen terimler alfabetik olarak kaydedilmiştir. Madde başlarında, anlamın altında köşeli parantez [] içinde yer alan ifadeler, esas alınan nüshadaki terimlerin örnekleridir. Hemen altındaki normal parantez içinde () ise sayfa ve satır numaraları belirtilmiştir; artı (+) işareti isim kökü, eksi (–) işareti de fiil kökü olduğunu gösterir. Terimlerin önce anlamları verilmiş; bu noktada terimin metindeki anlamı esas alınmış, günlük dildeki anlamlarından ziyade terimsel anlamının verilmesine dikkat edilmiştir. Anlamlandırmada, eski tıp metinlerinden Muntahâb-ı Şifâ (Önler, 1999)'dan istifade edilmiş, bunun yanında Tarama Sözlüğü (Dilçin, 1983), Türkçe Sözlük (Akalm Ş. vd. 2019); Osmanlı Türkçesi Sözlüğü (Devellioğlu, 2003), Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Ayverdi, 2005) ve Kamus-ı Türkî (Şemseddin Sami, 2005) sözlüklerinden yararlanılmıştır. Tespit edilen Türkçe tıp terimleri şunlardır:

Hastalık Adları

Eserde Arapça ve Farsça hastalık adları da bulunmakla birlikte, bu çalışmada Türkçe olan hastalık adları tespit edilip terim olarak kaydedilmiştir. Türkçe yetmiş iki adet hastalık adı terimi belirlenmiştir:

acı: Acı; ağrı
[a.+dan oldur]

(a. 68b-8, a.+dan 56a-7)

acımağ: Acıma, ağrıma.
[boynuma a.+mağa başladı]
(a.+a 56a-5)

aç: Aç, tok olmayan.
[şabaḥ a.+la içeler.]
(a.+la 41b-8, 45a-7, 45b-2, 67b-7, 96b-5)

ağır: Ağır, hastalığın iyileşmesinin zor olma durumudur.

[kim a. illetlerini ve sancularını giderür.]

(11a-7)

ağırlığ: Ağırlık (kulaktaki basınç).

[kulağın a.+ın gidere]

(a.+ın 105b-8)

ağız ağrısı: Ağız ağrısı, pamukçuk, aft.

[a.+na fâide ide]

(85b-5, 86b-7)

ağız kokusu: Ağız kokusu.

[a.+n eyü eyler]

(32a-7, 36a-9)

ağrı: Ağrı, hastalık.

[bağruñ a. 'illetleri şancuların]

(a. 10a-3, 57a-5/6, a.-yan 59b-4, a.+ları 26a-1, 28a-2, 90a-5, a.+lara 63b-9, 90b-8, 91a-6, a.+larını 11a-8/9, a.+larına 43b-1/3, 80b-9, a.+sı 9a-9, 52a-4, 62a-3, 79b-2, 104a-4, a.+sın 49b-6, a.+sını 11a-3, 32b-3, 104a-1, a.+sına 7b-7, 8b-9, 11a-7, 25a-4, 26a-2, 33b-8, 51b-5, 52a-1/9, 54a-6, 59b-3, 61a-7, 61b-1, 65b-4, 66a-8, 67a-4, 73a-1, 78b-6/9, 79a-3, 80a-7, 80b-3/4, 85b-5/9, 86b-7, 89a-9, 103b-9, 104b-3, a.+sında 79b-8, a.+sınıñ 79a-6, a.+sı ol- 62a-3, a. git- 57a-6)

ağırlığ: Hastalık.

[kim kulağa tamzurasın kulağın a.+ın gidere]

(a.+ın 105b-8)

aķ behaķ: İnsan derisinde pul pul beyazlık ve alaca bir renk peyda eden bir çeşit hastalık.

[boynunı a. dutmışdı]

(a. 57a-8)

aķ beras: Leke hastalığı.

[gögsinde a.+ı var]

(a. 57b-1)

aķ ķabarcuķ: Aft, dudak veya yanakların iç kısmında çıkan oral ülser.

[a.+ları olmuş]

(a.+ları 56b-7)

ağulu: Zehirli, ağılı, zehirli hayvan sokmaları ve bunun sebep olduğu zehirlenmeler.

[bir kişi kim zehr vermişlerdür ve yâhud a. canavarlar ısırmış]

(a. 18a-2)

arķa ağrısı: Sırt, bel ağrısı, sırt veya bel ağrısı.

[a.+na ve bögrek ağrısına kim şovukdan ola fâide eyler]

(a. 73-1, 90b-6, a.+dan 69a-2, a.+sın 74a-7)

arķa şovuklığı: Bel soğukluğu.

[a. arķa ve rahm şovuklığına]

(90b-6)

aşanlığ: Sağlık, sıhhat, esenlik.

[içindeki hıltı a.+a arıdur]

(a.+a 10a-7)

baş ağrısı: Baş ağrısı.

[kim b.+na ve uygusuzlığa ve]

(b. 7b-7, 8b-9, 52a-4, 54a-6, 59b-3, 65b-4, 66a-8)

bil ağrısı: Bel ağrısı.

[b.+nı eyü eyler]

(b.+nı 32b-3, 33b-8, 61b-1)

berk: Sağlam, sağlamlaştırmak, hastalıktan kurtarıp o bölgeyi güçlendirmek.

[dişlerüñ dibini b. ider]

(b. 31b-6, 36b-1, b. eyle- 36b-1, b. it- 31b-6)

burı: Buru, sancı.

[göbek b.+sına fâide eyler]

(b.+sına 29b-7)

burun kanı: Burnun kanaması.

[b.+n dutcak]

(b. 85a-9, b.+n 3b-1, 96b-7, 97a-2)

ķevre: (Hasta vücudun) Çevresi.

[ķ. yanı aķ ķabarcuķları olmuş]

(ķ. 56b-7, ķ.+sin 53a-5)

ķürük: Ciltteki ķürük, morarma.

[ķ. endişelerinden ve guşşalarından tiz vakitde fâide ider]

(ķ. 7a-9, 85b-1)

demregü: Temriye hastalığı, mantar enfeksiyonu.

[eger d.+ye dürtesin]

(d.+ye 53a-4, 54a-1, 73b-9, d.+sine 75b-1)

demregülü: Temriye hastalığı olan kişi.

[bir d. kiřinin arķasın]

(d. 74a-7)

deri katılığı: Cilt sertliği.

[d.+dan olan ısıtmaya ve]
(d.+dan 90a-5)

diri: Ölmemiş, hayatta olan.

[kerekse ölü olsun kerekse d. olsun]
(d. 69b-3)

diş ağrısı: Diş ya da diş eti ağrısı.

[diş ağrısına fâide eyler]
(d.+na 78b-6/9, 79a-3/6, 103b-9, 104a-1/4)

dişün kanı: Diş eti kanaması.

[d. boşansa kan tırmasa]
(d. 85a-3)

göbek burusu: Göbek, karın ağrısı.

[g. b.+nı]
(g. 24a-2, 29b-7, 67a-9)

eyü: İyi, sağlıklı.

[e. eyler]
(e. 32a-8, 32b-3, 78a-1/2, 105a-3, e.+dür 26a-4, 27a-8, 85b-9, e. eyle- 32a-8, 32b-3, 78a-1/2)

göz kararması: Göz kararması.

[g. +n giderür]
(g. 18b-6)

göz ağrısı: Göz ağrısı, göz bozukluğu.

[kim g.+na fâide ider]
(g.+na 51b-5, 52a-1/9, 61a-7, 79b-8, 80a-7, 80b-3/9)

gürlemeg: Karnın guruldaması.

[şancuların ve g.+in giderür]
(g.+in 10a-4, g.+ine 9a-5)

ıssı maraz: Ateşli hastalık.

[fi' lî 1.+larda ıssıdır]
(1.+larda 4b-9)

ıssı baş ağrısı: Ateşli baş ağrısı. [1.+na fâide eyler]

(1.+na 54a-6)

ıssı diş ağrısı: Diş ağrısının vücutta ateşli hastalığa sebep olması, ateşli diş ağrısı

[kim 1.+na fâide ide]
(1.+na 79a-3)

ıssı yara: Sıcak yara, yara olduğu an.

[1.+ya ve]
(1.+ya 88a-6/7)

ısıtma: Sıtma.

[1.+lara katı müfiddür]
(1.+lara 12b-5/7)

ıtlak: Soğuk algınlığı.

[1. olıcak kabz ider]

(1. 9b-4, 1.+a 29b-7, 67b-3, 68a-1, 1.+ına 47b-5)

ışır-: arı sokması.

[üç kerre 1.+dı]
(1.-dı 14b-5, 1.-duğı 7a-4, 14b-9, 1.-mı 18a-3)

ignik: İshal.

[i.+i keser ve şancuyı giderür]
(i.+(g)i 9b-9)

irin: İrin.

[i. dibine çöke]
(i. 42a-1)

katı: Sert; deri sertliği.

[k. ağrısı hemen sa' at bu tiryak isti' māl idicek]
(k. 9a-9, 12b-6, 30a-3, 62a-2, 80b-4, 90a-6, 94a-9)

kaygu: Kaygı, endişe.

[k.+ları def' eyler]
(k.+ları 6a-6)

dişde kovuk: Dişteki oyuk.

[eger d. k. yoğsa 'alil dişlerine süre]
(k. 79a-8/9, k.+dan 25a/5)

kurt: Kurtçuk, bağırsak kurdu.

[karındağı uvağ k.+ı çıkarur]
(k.27b-4, k.+ı (kurdı) 68b-6, k.+um 34b-9)

kusmık: Kusmuk.

[k.+ı keser]
(k.+ı 77a-1, k.+ı (küsmağı) 27a-9, k.+a (küsmağa) 26a-2, 26b-8, k.+ı (küşmuğı) 9a-2)

öksürük: Ciğerlerdeki havanın, solunum organlarının kasılması ve zorlanmasıyla ağızdan gürültü ile çıkması, öksürük.

[ö.+e fâide eyler]
(ö.+e (öksürüğe) 20a-6, 25a-4, 27a-7, 35b-8, 95b-2, 100b-4)

şağırlıg: Sağırılık, sağır olma durumu.

[ş.+ına vesvese ve şehvet-i kelbe]
(ş.+ına 43a-8)

şancu: Sancı, iç organlarda batar veya saplanır gibi duyulan, nöbetlerle azalıp çoğalan ağrı.

[ş.+yı giderür]
(ş.+yı 10a-1, ş.+ya 34a-1, ş.+sunı 11a-4, ş.+ların 10a-3, ş.+larını 11a-8, ş.+larını gider- 11a-8)

semirme: Şişmanlama, obezite.

[âdemi s.+dür]
(s.+dür 23a-3, 77b-9)

şınuk: Kırık, kemiğin kırılması.

[ş. 'uzva urasın]

(ş. 63a-7/8, ş. 'uzuv 63a-7)

sızı: Ağrı, sızı.

[s.+ların giderür]

(s.+ların 10b-2, s.+larına 9a-5)

sigil: Sigil.

[od ile yuğurup s.+e tılā idesin]

(s.+e 52a-5/7)

şoğulcan: Bağırsak solucanı.

[şıfat-ı müşhil kim ş.+ı çıkarur]

(ş+ı 37a-7, 39a-5)

sovuqlıg: Üşütme.

[bögrek s.+ına ve]

(s.+ına 90b-6)

şuşalıg: Suyu doyamama hastalığı.

[kim ş.+ı kese]

(ş.+ı 72b-6)

südük tutul-: Sidik, idrar yapamama durumu

[s.-duğı]

(s. 11a-2/3)

şiş: Ağrı ya da acıdan şişen yer.

[ayakların ş.+e urasın]

(ş.+ine 65b-9, ş.+lere 59a-8, ş.+lerin 10a-4,

ş.+lerine 9a-5, ş.+lerini 10b-1, 11a-8, ş.+larni

10b-7, ş.+ine ur- 65b-9)

talak ağrısı: Dalak ağrısı.

[t.+a fāide eyler]

(t.25a/4, 26b/6, 66b/6)

tarlık: Nefes darlığı.

[nefes t.+ı (tarlığına)]

(t.+ı 25a-2, 43a-9, 76a-7)

tokun-: Hasta etmek.

[gölgede yil t.-ur]

(t.+ur 94b-6)

uçug: Havale, epilepsi.

[ciğere ve talağa ve u.+a]

(u.+a 17a-6)

uygusuzluk: Uykusuzluk.

[baş ağrısına ve u.+a ve]

(u.+a 7b-7)

uyuz: Bulaşıcı bir deri hastalığı, uyuz.

[kim kuru u.+a fāide eyler]

(u.+a 50a-4, 52b-4, 83a-9)

yarık: Vücutta kesik olan yer.

[mak' adda olan y.+ı bitürür]

(y.+ı 86a-1, y.+uñ 60a-7, y.+dur 86a-4)

yarağan: Sarılık.

[kim y. 'illetine fāide eyler]

(y. 45b-8)

yara: Vücutta oluşan derin kesik, yara.

[ıssı y.+ya ve ıssı günlerden isti' māl idesin]

(y.+ya 88a-6, y.+ları 88b-7)

yarağ: İlaçların vücutta fayda sağlaması.

[tekfin y.+ın görürler]

(y.+ın 5b-8)

yavuz: Kötü, sağlığın kötüye gitmesi.

[zihin y. olmağına]

(y. 7b-8)

yorgunluk: Yorgunluk, halsizlik.

[y.+a ve]

(y.+a (yogunluğa) 90a-5)

yüklü: Gebe olma durumu.

[eger y. avratlara virseñ ziyan itmez]

(y. 83b-9)

Organ Adları

Türkçenin dil ailesini, dil akrabalıklarını belirlemede ana dilin ayırt edici özelliklerinden biri olan organ adları, *Mücerreb-nâme*'de de söz varlığı açısından önemli bir yere sahiptir. "Temel sözcükler" olarak nitelenen organ adları kuşaktan kuşağa aktarılarak dilde muhafaza edilir (Aksan, 2015, s. 341). Mücerreb-nâme'de kırk üç tane Türkçe kökenli organ adı tespit edilmiştir:

ağız1: Ağız, yemek ve içmek gibi aktivitelerin gerçekleştiği, canlılarda bulunan organ.

[onaltıncı bâb hunâk ve a. ve diş]

(a. 3b-3, 32a-7, 36a-9, 85b-5, 86b-7, 103b-1,

a.+dan 32a-8, 36b-1, a.+dan gel- 32a-8, a.+ın

(ağzın) 75a-4, 85b-8, a.+ına (ağzına) 104a-3,

a.+ında (ağzında) 59a-4, a.+kşusu 32a-7, 36a-9)

ağız2: Mide ağızı, midenin üst kısmı.

[mi'de a.+ından kşuğa degin]

(a.+ından 58b-9, 59a-1)

ağızcık: Yutak.

[ağız ve diş ve a. ve dıcik devâların dildürür]

(a. 103b-1)

ayak: Ayak.

[hastaların a.ları şişine urasın]

(a.+da 75a-2, a.+ları 65a-9, a.+larına 65a-7)

ayak barmak: Ayak parmağı.

[kim a.+ları yise fāide eyler]

(a.+ları 86b-4)

bağır: Bağır, karaciğer.

[b.+ı içindeki hırıltı aşanlığa arıdur]

(b.+ı (bağrı) 10a-6/7, 27b-4, 77b-5, b.+a 21a-4, b.+na (bağırına) 103b-8, b.+da 10a-2, b.+uñ (bağırın) 10a-3)

bağırsak: Bağırsak. bkz. bağarsuk

[b. 'illetinde]

(b. 26b-6, b.+larında 9a-8)

bağarsuk: Bağırsak.

[b. 'illetinde cu' de tabih ile viresin]

(b. 26b-6, b.+larında 9a-8, b. 'ileti+ 26b-6)

barmağ: Parmak, insanda ve bazı hayvanlarda bulunan uzuv, organ. (bkz. barmağ)

[b.+um şişdi]

(b.+um 7a-6)

barmağ: Parmak, insanda ve bazı hayvanlarda bulunan uzuv, organ. (bkz. barmağ)

[sirçe b. uzunı]

(b. 69b-1, b.+ına 7a-2, b.+ları 64b-2, b.+umda 56a-8)

baş: İnsan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız vb. organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser.

[şovuğ b. ağrısına benefşe şarab ile isti'mâl ideler]

(b. 7b-7, 8b-9, 18b-5, 33b-8, 54a-6, 59b-3, 65b-4, 66a-8, 86a-6, 103b-3, b.+ı 52a-4, 85a-5, 97a-3, b.+a 52a-3, 59b-5, b.+da 7b-6, 20a-5, 105a-9, b.+daki 55b-7, b.+ın 50b-9, b.+ını 86a-8, b.+ına 52b-3, 67a-6, b.+ından 64b-2, b.+uñ 59b-5, b.+ınuñ 104b-5)

bilek: Bilek.

[iki tamar iki b.+uñ üzerinde olur]

(b.+uñ 74b-6, b.+den 74b-9)

bnkalduk: Bingildak, başın yumuşak kısmı.

[başınun b.+ına urasın şifa ola]

(b.+ına 104b-6)

bil: Bel.

[b. ağrısını eyü eyler]

(b. 32b-3, 33b-8, 61b-1, 89a-9, b.+e 73b-6, 84a-5, b.+den 69a-2, 94a-4, b.+ine 89b-3, b. ağrısı+ 32b-3, 33b-8, 61b-1)

boğaz: Boğaz, ilaçları denerken hayvanların boğazından geçirilir.

[horosuñ b.+ından aşığa şokdum]

(b.+ından 14b-6)

böğrek: Kandaki zararlı maddeleri süzen ve idrar olarak mesaneye veren fasulye biçimindeki organ, böbrek.

[b.+e ve bağıra kuvvet verir]

(b.+e 21a-4, b.+i 32b-1, b.+ini 105b-9)

boyun: Gövdenin başla omuz arasında kalan bölgesi, boyun.

[b.+uma bağladum bir lahızadan sonra b.+um acımağa bailadı]

(b.+um (boynum) 56a-5, b.+uma (boynuma) 56a-5, b.+unı (boynunu) 57a-8)

but: But, vücudun kalça ile diz arasındaki kısmı.

[ol an ısırdığı b.+ı yeşil yaprak rengine dönmüş]

(b.+ı 14b-9, b.+ına 14b-3/4/8, 15a-6)

dil: Tat alma duyu organı, dil.

[b. birer dirhem d. altında ezilince tatarlar]

(d. 101a-5, d.+i 31b-5, d. altı 101a-5)

dilcik: Küçük dil.

[d. devaların gayr-ı müşhil şerbetleri bildürür]

(d. 3b-4, 103b-1, 104b-3, d.+i (d. ilcigi) 58a-1, d.+ini (d. ilcigini) 58a-2)

diş: Diş.

[ve ağız ve d. ve dilcik devaların gayr-ı müşhil şerbetleri bildürür]

(a. 3b-3, 78b-6/9, 79a-3/6, 85a-3, 103b-1/9, 104a-1/4, d.+de 79a-8, d.+uñ 75a-5, 85a-3, d.+inüñ 79b-1, d.+ler 36a-9, 78a-8, d.+leri 15a-7, 79a-2, d.+lerine 79a-5/9, d.+lerinüñ 14b-1, 78b-4, 104a-7, d.+lerüñ 31b-6, d. ağrısı 78b-6/9, 79a-3, 103b-9)

doku: Bir vücudun veya bir organın yapı öğelerinden birini oluşturan hücreler bütünü, doku.

[d. dimişlerdür]

(d. 26b-2)

el: El, vücuttaki uzuv.

[koltuğuma e. urdum]

(e. 42b-9, e. ur- 57a-2/3)

eş: Bebeğin göbek kordonu.

[oğlan e.+ini düşürür]

(e.+ini 69b-4)

et: (İnsan) Eti; diş eti.

[çürük e.+leri yir amma siñirden ve siñire yakın yerden]

(e.+i 78a-8, e.+ini 104a-7, e.+leri 85b-1)

gögüs: Göğüs. bkz. göñüz

[bir kişinüñ dağı g.+inde akbaraşı var ıdı]

(g.+inde (göğsinde) 57b-1)

göñüz: Göğüs. bkz. **gögüs**

[g.+den gelen irini eridür]
(g.+den 25a-2)

gövde: Vücut, beden, gövde.

[g. tamarından kan alsın]
(g. 74a-4, g.+deki 32a-9)

karın: Karın; mide.

[k.+a mahşuş olan ‘illetlere nazırdür]
(k.+a 10a-1, 35b-6, 47b-7, 72a-6, 76a-4, k.+na (karnına) 70a-6, k.+ında (karnında) 9a-8, 69b-2, k.+dan 43a-5, k.+dağı 68b-6)

kasık: Kasık.

[k.+unda olan kişilere viresin]
(k.+unda 45a-3, k.+a degin 59a-1)

kavuk: Mesane, idrar kesesi.

[k. ilacında rāziyāc tabīh eviresin]
(k. 26b-7, 43b-1, 90b-6, k.+da 71b-5, k.+dağı 32b-1, 36b-2/2/2, 37a-1, 82b-1)

kulak: Etraftaki sesleri duymamıza yarayan duyu organımız, kulak.

[k. ağrılarına]
(k. 43b-3, k.+a (kulağa) 105b-8, 106a-5, 106b-4, k.+ına (kulağına) 106a-1/4/8/9, k.+ının (kulağının) 74b-5)

omuz: Omuz ağrısı.

[ol yigidūn o.+ı başından barmaqları ucuna dek]
(o.+ı 64b-2, o.+umda 57a-5, o.+umdan 57a-6)

öd: Öd maddesi, safra.

[on mişkāl turna ö.+i ve buçuk mişkāl eyü şubūṭ ö.+i ve şubūṭ ö.+i ve keklik ö.+i her birinden bir mişkāl kāfursuñ]
(ö.+i 105a-3/3/4/4, ö.+in 105a-2)

öyken: Akciğer.

[ö.+i eridür]
(ö.+i 19b-8, ö.+i arıd- 19b-8)

sinir: Vücuttaki sinir hücreleri.

[s.+e yakın yirden saḫınasın]
(s.+e 63a-6, 85b-1, s.+den 85b-1, s.+ler 90b-7)

şakık: Şakak, göz, alın ve yanak arasında, elmacık kemiğinin üstünde bulunan çukurumsu bölge.

[iki ş.+asına zamād idesin]
(ş.+asına 66b-5)

taṃağ: Damak.

[t.+ının ortasında t+uñ dibinden dişüñ dibine degin çizdi]
(t.+ının 75a-4, t.+uñ 75a-5)

ṭamar: Damar.

[bu maraza t. kesmege]
(t. 38b-3, 74a-9, 74b-6, t.+ı 75a-1/1/3, t.+ından 74a-4/5/6, 103b-3, t.+lar 87a-8, t.+ları 74b-5, t.+lara 74b-7, t.+lardan 75a-8)

topuk: Topuk.

[ayaḫlarına ursan t.+uñ degin]
(t.+una 65b-7)

uca: Kuyruk sokumu, mukatta kuyruk yeri dibindeki mercimek büyüklüğünde kemik, uca kemiği, pöç.

[kim oḡlancuḫlarıñ u.+sı üzerine üresin]
(u.+sı 62b-5)

yürek1: Yürek, kalp.

[ḫafaḫānı ya‘ni y. oynamasını giderür]
(y. 7a-7, 7b-2, 17a-7, 34a-1, y.+i (yüregi) 77b-5, y.+e (yürege) 6a-4/7, 28a-9, y.+üñ (yüregüñ) 5b-1, 7a-8, y.+dür 5b-3)

yürek2: Mide, karın bölgesi.

[şancuya ve y. yiline nafi‘dür]
(y. 34a-1, y. yili 34a-1)

Otlar (Drog Adları)

Tıp metinlerinde ve halk ağzında yer edinmiş *ot* kelimesi “ilaç”, *otaçı* ise “hekim” anlamında kullanılır. İlaç yapımında ve hastalıkların doğal yoldan tedavisinde kullanılan otlar, *Mücerreb-nâme*’de önemli yer tutmaktadır. Metinde tespit edilen Türkçe ot isimleri, yirmi üç tanedir:

baḡa diken: Sinir otu.

[aña b. diken diñler gençken anı şoyup yirler]
(b. 63a-4)

banotı: Ban otu, ağrı kesici olarak kullanılan bitki.

[b. dögesin bal ile yuḡurup]
(b. 67b-9)

benefşe: Menekşe, menevşe, benefşe.

Genellikle baş ağrına ve deri hastalıklarının tedavisinde kullanılan bitki.

[şovuk baş ağrısına b. şarab ile isti‘māl ideler]
(b. 8b-9, 22a-4, 39b-6, 62a-9, 79b-5, 85b-7, 92a-4, 92b-2, 95a-8, 95b-3, 98a-8, 98b-6, 100a-9, 103b-4)

bal: Arıların çiçeklerden topladıkları bal özü denen sıvı madde, asel, hemen her hastalıkta karışımların içine konulan şifalı bir malzeme.

[keffi alınmış b. içinde ezeler]
(b. 13a-9, 13b-1, 16b-3, 17a-3, 17b-1/9, 18b-2, 19b-4, 20a-2, 20b-1/8, 21b-3, 22a-9, 23a-9,

23b-5/9, 24a-7, 24b-6, 27b-7, 29a-1, 29b-4, 30a-2, 30b-5, 31b-1, 32a-4, 32b-9, 33a-3, 33b-5, 34b-1, 35a-7, 35b-5, 36a-2, 36b-9, 37a-4, 37b-2, 39a-4/9, 42b-8, 44a-9, 48b-4/9, 54a-3, 59a-7, 61b-4, 66b-9, 68a-4, 71b-7, 73a-9, 82b-8, 83a-3, 83b-7, 94a-8, 95b-1/7, 96b-1/7, 96b-3/3, 97a-6, 99a-6, b.+ı 69a-9, 96b-5, b.+a 22a-4)

buğday: Buğday, bol miktarda E vitamini içerir, macun yapımında kullanılır.

[kavrulmuş b. unı yāhūd leblebi unı izāfet idesin]

(b. 31a-8, 34a-9, 41b-5, 48a-8, 60a-5, 60b-3, b. unı 31a-8, 34a-9, 41b-5, 48a-8, 60a-5, 60b-3)

burçak unı: Burçak unu, ağrılara, şişlere iyi gelir.

[b. siriş ratiyane bu cümlesin dögesin]

(b. 63b-1)

cezer: Cezer otu, sindirime faydası olan ot.

[bezr-i cezer bezr-i şebes her birinden on iki dirhem]

(c. 32b-4, 34b-7, 36b-3)

çekürdek: İlaç yapımında kullanılan bazı bitkilerin çekirdekleri.

[zerdālū çekürdegi içi]

(ç.+i 68b-8, 69b-7, 72b-7, 95a-5, 99b-3, 100b-6, 101a-1, ç.+in 39a-8)

çörek otu: İlaç yapımında kullanılan bitkilerden biri, çörek otu.

[şıfat-ı ma' cūn ç. kim selselü'l-bevl keser]

(ç. 33b-7)

dal: Misvak.

[mazaryonun ince d.+ları eger dişte kıvuk yohsa 'alil dişlerine süre]

(d.+ları 79a-8, d.+lardan 79a-9, 79b-1)

diken: Diken.

[kim aña bağa d.+i dirler]

(d.+i 63a-4)

ebegümeci / ebemgümeci tohumı: Her yerde kendiliğinden yetişen, kökü ve çiçekleri özellikle yumuşatıcı hassaları sebebiyle tıpta kullanılan, kalsiyum, demir, A ve C vitamini taşıyan, yaprakları sebze olarak yenen bitki.

[e. her birinden biş]

(e. 92a-6, 92b-7)

encir: İncir ağacı ve meyvesi, hastalıkların sağaltımında kullanılan meyve veya bitkilerden biri.

[yaş e. hergün toyuncağ yerdük]

(e. 55a-7/8, 93a-3, 95a-6, 99b-4, e.+e 31a-2)

etmek: Ekmek, ilaç yapımında karışımın içine ya kavrulmuş ekmek ya da ekmek unu koyması. [kavrulmuş e. unı]

(e. 49a-8, e.+e (etmege) 11b-5, e.+i (etmegi) 58b-6, e. unı 49a-8)

gögercin boğu: Güvercin dışkısı, bağırsak solucanından kurtulmada etkili olması için macunun içine konur.

[bir cüz g. bir cüzü bu otları ayru ayru dögesin] (b.+ı 37a-3)

ismed: Sürme taşı, sürme-i isfahani, göze ve kirpilkere faydalı.

[lāciverd i. ve sūnbül]

(i. 80a-1/9)

kavızban: Sığır dili bitkisi, idrar ve balgam söktürücü.

[k. suyun şeker ile 'alile içdüğünden]

(k. 92b.-3)

keten tohumı: Keten tohumu, ilaç yapımında kullanılan bitkilerden biri.

[k. ve arpa unı ve]

(k. 53a-8, 82b-1, 92b-8, 94a-7)

kişnir: Kişniş otu, sindirimi kolaylaştırır, kan şekerini denheler, kolesterol ve cilt hastalığı gibi hastalıklara iyi gelir.

[k. tohumı şalgam tohumı her birinden on dirhem]

(k. 21a-8, 30a-9, 79a-4, 82a-4, k. tohum+ 21a-8, 79a-4, 83b-3)

sūs: Meyan kökü, ayı kulağı, soğuk algınlığa ve öksürüğe iyi gelir.

[s. riven her birindem]

(s. 33a-3)

süsen: zambak, öksürük ve bronşit hastalıklarında kullanılan bitki.

[ağ s. on dirhem güncid yağı]

(s. 19b-9, 50a-2, 99b-2, s. dibi 99b-2)

turnak otu: Dere otu, ağrı ve sancıya iyi gelir.

[t. şu ile viresin]

(t. 26b-5, 46b-2, 93a-2/2)

yoğurt: Yoğurt, karışımlarda kullanılır.

[tuz ve y. kıtup]

(y. 54b-2, 65a-9, y.+ını 65a-5, y.+un 65a-6)

Araç ve Gereçler

Bir tıp metni olan *Mücerreb-nâme*'de kullanılan araç gereçler ilaç yapımında ve yapılan ilacı

hastaya uygularken kullanılırlar. Eserde yirmi üç adet Türkçe araç ve gereç ismi tespit edilmiştir:

ağız3: Şişe, çömlek vb.nin ağzı.
[şişeye koyup a.+ın mum ile dutasın]
(a.+ın 85a-1, a.+ına 77a-9)

alçak: Az veya kısık ateş.
[a. od ile kıvama getüresin]
(a. 23b-1, 89a-3, 91a-3)

arı: Temiz, malzemelerin temiz olması.
[a. elekden bal ile yukurasın]
(a. 39a-4, 45b-5, 51a-6, 65a-5, 66b-2, a.-na 18a-5)

biz: Bez, yara ya da ağrıyan yere sürmek için kullanılır.
[bir iri b. ile süresin]
(b. 54a-4, b.+i70b-4, 73b-5/7, b.+e 55b-1, 58b-9, 60a-6, 60b-5, 61a-3, 61b-4/9, 63a-1, 63b-8, 65b-7, 66a-2, 70b-2, 78a-4, 103b-8, b.+ine 63b-3)

çömleg: İlaçların karışımının yapıldığı yer, çömlek.
[bir yiñi ç.+e koyasın]
(ç.+e 77a-8, ç.+uñ 77a-9)

çömçe: İlaçları karıştırırken miktar olarak kullanılan aletlerden biri, tahta kaşık.
[bir ç. süd içinde kaynadasın]
(ç. 41b-6)

dink kabı: Kil kabı, otları macun yapmak için dövülüp içine konulan alet.
[erlik d. her birinden iki dirhem]
(d. 49b-9)

elek: Elek, ilacın yoğurulduğu nesne.
[arı e.+den bal ile yukurasın]
(e.+den 39a-4)

igne: İğne, şırınga.
[kişinüñ arkasın i.+lerdüm]
(i.+lerdüm 74a-8)

kamış: Kamış, enfeksiyonlarda kullanılır.
[ikisin döğesin k.+a koyup]
(k.+a 96b-9)

kaşık: İlacı verirken kullanılan yudumluk alet, kaşık. bkz. **kaşuk**
[üç k. ılıcak şu ile]
(k.41a-6)

kaşuk: İlacı verirken kullanılan yudumluk alet, kaşık. bkz. **kaşık**

[bir k. arpa]
(k. 67b-5, 71b-9, 72a-1, 73b-8, 76a-3, k.+ına 73b-8)

keten ipliği: Hastalıkların tedavisinde kullanılan iplik türü.
[k.+ni suda kaynadasın]

kiremid: Kiremit.
[kara sakızı bir tahta üzerine koyup k.+le sürtesin]
(k. 87a-9, 97a-5, k.+i 86a-2, k.+le 65a-7, k.+ler 94b-5)

körk: Ameliyat ederken ya da dikiş gerektiren yaraları dikerken kullanılan iplik.
[panbuk ipliği yoğ ıdı keten k.+dünden meftül düzdüm]
(k.+dünden 56a-3)

mağra: Aşı.
[m. ya' ni aşu]
(m. 54b-8)

od: Ateş.
[alçak o. ile kıvama getüresin]
(o. 23b-1, 29b-4, 58b-1, 59a-7, 61b-4, 71b-7, 89a-3, 91a-3, o.+ları 21b-2, o. görme- 29b-4, 59a-7, 61b-4, o. yak- 58b-1)

ot: İlaç ve macun yapımında kullanılan bitki, ot.
[bu o.+lar katup]
(o.+ı 26b-5, 33b-7, 46a-9, 46b-2, 93a-2, o.+lar 69a-9, o.+ları 21b-2, 22a-3, 23b-8, 32a-2, 37a-4, 50b-6, 92a-8, o.+larıñ 95a-9, o.+uñ 63a-3)

sındu: Makas.
[kim ş. ile toğranmış ola]
(ş. 100a-6)

sırça: Camdan yapılmış eşya, karışımın ezildiği kap.
[bal ile yoğurup s.+da yāhūd çini de ezeler]
(s.+da 13b-1)

sıvıycak: İlacın sıvı hale getirilmesi.
[biraz ş. ola]
(ş. 83a-6)

tas: Macunun konulduğu ya da kanın akıtıldığı kap, tas.
[kana bir t. tutasın]
(t. 94b-2, +ı 94b-3, t.+dan 94b-4)

taş: İlaç yapımında kullanılan karışımı ezmek için kullanılan alet.
[bir t. üsküreye birbiri üzerine koyasın]
(t. 96a-9, t.+a 10b-3)

yaqu: Yakı, ağrıyan bölgeye sıcaklık uygulaması.

[üç pare y. idesin]

(y. 61a-3, y.+y1 64b-5/7)

Hastalıkların Teşhis ve Tedavisinde Kullanılan Eylemler:

Türkçede, özellikle isim ve sıfat türünde, yabancı dillerden alınmış birçok kelime mevcuttur. Özellikle Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerin büyük çoğunluğu bu türden kelimelerdir. Türkçenin önemli özelliklerinden birisi, eylemlerin büyük oranda Türkçe olmasıdır. Tıpta, hususiyetle hastalıkların teşhis ve tedavisinde eylemler çok fazla kullanılmaktadır. *Mücerreb-nâme*'de kırk dokuz adet bu tarz eylem tespit edilmiştir. Bunların kırk yedi tanesi teşhis ve tedavide, iki tanesi de hastalık adlarında kullanılmıştır. Teşhis ve tedavide kullanılan Türkçe eylemler şunlardır:

acı-: Acımak, ağrımak.

[kim od yağguğı yire dürtesin a.-sını kese]

(a.-mağa 56a-5, a.-maya 51a-3, a.-sını 58b-1, a.-sına 51a-2, a.-sından 56b-2, a.-dı 56b-1)

arid-: Arıtmak, temizlemek, hastanın cildini kir ya da kandan temizlemek; kusması sağlanarak zehirden temizlemek.

[zehrün kuvvetin teninden a.-ana kadar kim varsa kusarsa yine vireler]

(a.-ana 18a-4, a.-ur 10a-7, 10b-8, 11a-2, 19b-8, 25a-2, 32b-2, 43a-4/7, 76a-8, 78a-1)

atdan düş-: Attan düşmek.

[kim a.-e yāhūd]

(a. 46b-4)

bit düş-: Bitlenmek.

[bize b.-di]

(b. 55b-1)

bisle-: Kanı beslemek.

[bedeni semridür ve kanı b.-r]

(b.-r 77b-9)

boğazla-: Boğazlamak, macun içine koymak için kanı akıtılmadan boğazlanan hayvan.

[yaşamış keçi tekesi b.-yasın]

(b.-yasın 94b-1)

boşan-: Akmak, kanın akması.

[müşhil şöına kan b.-sa fāide eyler]

(b.-sa 47a-5, 85a-4)

çiz-: Hastalığın olduğu yeri belirlemek.

[dişin dibine degin ç.-di]

(ç.i 75a-6, ç.-esin 66a-4, ç.-di 75a-6/7)

depesine ur-: İlacı başına sürmek.

[d.+sın şifā ola]

(d.+sın 97a-7)

depre-: Tekmelemek, bebeğin ana karnında hareket etmesi.

[oğlan d.-nmez oldı]

(d.-nmez 70a-8, 71a-3)

diñ-: Ağrının geçmesi; kanın durması.

[derhāl d.-e meğer kim]

(d.-e 63a-6, 79b-2, 94b-3)

diril-: Derlenmek, toparlanmak.

[‘alile d.-di marazından ħalāş boldı]

(d.-di 5a-8)

ditre-: Titremek.

[d.-melere ve nefes ırlığına ve gönüzden gelen irini eridür]

(d.-melere 25a-1, d.-mesin 90b-9)

dögül-: Macun yapmak için ot veya unların karıştırılıp ezilmesi.

[bu otlaruñ d.+esin]

(d.-esin 95a-9, d.-miş 23b-6/7, 47a-1, 51a-2, 66b-9, 92a-4, 93a-1/9, 93b-1, 100a-8, 103a-2)

dürt-: İlaç, merhem vb. sürmek.

[şıfat-ı tılā kim eline d.-esin]

(d.-e 78b-5, 79a-5, 89b-4, 104a-7, d.-erseñ 53a-4, d.-esin 49b-2, 51a-1/8, 51b-4/9, 52a-3, 52b-3, 53a-5, 54b-6, 58b-1/4, 60a-6, 61a-3, 65b-1, 66b-9, 79a-2, 97a-6, d.-seler 90b-9, d.-üp 58b-9, 60b-5, 61a-6, 61b-4/9, 62a-9, 62b-3, 63a-1, 63b-3/8, 64b-1, 65b-7, 66a-2, 103b-8, d.-di 75b-1, d.-düm 56a-4, d.-dügüñ 53a-6)

düş-: Hamile bir kadının çocuğunu düşürmesi.

[oğlanı d.-ürür]

(d.-di 70b-8, d.-mese 68b-2, d.-ürür 69b-3/3/4)

eksil-: Ağrının, acının azalması

[marażı e.-mege]

(e.-mege 75b-3, e.-ür 13b-5)

erliğinden kal-: Erkeğin cinsel iktidarsızlığı.

[e.-ana ve oğlan ve kızdı kalana]

(e.-ana 33b-8/9)

erid-: Eritmek, ateşte eritmek; ilacın suda eritilmesi.

[mumı e.-esin]

(e.-esin 50b-6, 61a-3, 106b-3, e.-ür 10b-3, 36b-3)

esri-: Bedeni uyuşturmak.

[ol kişi şarāb içmekde giç e.-r]

(e.-r 8b-7)

ek-: İlaç ya da karışımı ağrıyan yere dökmek, serpmek.

[cīrahate e.-esin ol ekdüğün yiri yaқа]

(e.-esin 84b-3, 85a-4, 86a-4, 86a-6/9, 86b-1/2, 87a-2, 87b-4, 96b-2, e.-ile 53a-5, e.-dügün 84b-4)

ez-: Ezmek, ilaç için kullanılan malzemelerin ezilmesi.

[bu cümlesin şuda e.-esin]

(e.-esin 41a-3, 51a-7, 54a-7, 74a-2, 84a-5, 84b-7, 91b-8, 93b-9, 105b-7, e.-eler 13a-9, 13b-2, e.-üp 37b-3, 38b-3, 39b-9, 42b-5, 48b-6, 55a-1, 59b-1, 82b-5, 94b-8)

geç-: İyileşmek.

[iki dan sonra kuvveti g.-er]

(g.-er 17b-3, 27b-9)

geñşe-: Rahatlamak.

[sinirler g.-dügüne]

(g.-dügüne 90b-7, g.-dür 90a-7)

gel-: İlacın kıvama gelmesi; sağlığın geri gelmesi.

[şāib g.-e inş'allāh]

(g. 74b-3, g.-e16a-4, 88b-2, 89a-4, g.-en 25a-2, 32a-8, 36b-1, g.-icek 74b-8, g.-ince 73b-6, g.-miş 64a-6, g.-üp 64a-7, g.-ürse 104a-3/9, g.-di 6b-6, 14a-5, 56b-5, 57a-4/8, 70a-6, 70b-2, 74a-8, 74b-4, g.-dük 12a-3, 55b-5, 56b-3, 57a-2, 59b-8, g.-düm 14b-7, 15a-4)

gider-: Hastalığın giderilmesi, iyileştirmek.

[kim tahhali g.-e]

(g.-e 22a-8, 82b-6, 98a-6, 105b-8, g.-esin 42b-3, 94b-3, 99a-1, g.-düm 64b-7, dün 64b-5, g.-mege 26a-3, g.-miş 64b-4, g.-ür 6a-5/6, 7a-8, 10a-1/4, 10b-2, 11a-4/8, 14b-3, 17a-8, 18b-6, 21b-7, 24a-3, 28b-1, 68a-6, 99b-8, 101b-8)

giygi-: Geçirmek.

[nefesi g.-dür]

(g. 77b-5)

gör-: Görmek; hastalığı incelemek, teşhis etmek.

[g. ki hālüm nedir]

(g. 56b-5, g.-esin 58a-4/4, 104a-3, g.-medük 71b-7, 86a-2, g.-icek 15a-1, g.-miş 64a-6, g.-üp 3b-8, g.-dügüm 75b-7, g.-düm 5a-2/6, 14a-5/9, 14b-8, 15a-4/6, 19a-2, 57a-5/7/8, 64a-9, 64b-4,

70b-1/4, 75b-6, g.-ürdüm 75b-3, g.-ürem 21a-5, g.-ürlerdi 5b-8)

göyün-: Yanmak, sızlamak.

[boynuzu kim g.-miş ola]

(g.-miş 27b-5, 43a-6)

göz karar-: Gözün kararması

[g.-sın giderür]

(g.-sın 18b-6)

kalma-: Sağlığın kalmaması, hasta olma durumu.

[gice ve gündüz rahatumuz k.-dı]

(k.-dı 55b-2)

kan al-: Kan.

[k. aldum]

(k. 6a-1, 26a-2/8, 27a-9, 47a-5, 74a-5/8/9, 85a-4, 94b-3, 103b-3, k.+ı 9b-9, 40a-5, 42b-6, 47a-9, 47b-2, 75a-8, 77b-9, 85a-3/6/9, 86a-1, 94b-1/4/7/8, k.+a 94b-2, k.+ayan 85a-6, k.+dan 87b-1, k.+ın 3b-1, 27a-8, 49b-7, 83b-5, 87a-2/7/8, 96b-7/8, 97a-2, k.+ı bağla- 47a-9, 47b-2, k.+ı bisle- 77b-9, k.+ı kes- 42b-6, 86a-1, k.+ı tur- 85a-6/9, k.+ın kaç id- 49b-7, k.+ın kes- 27a-8, 83b-5, 96b-8, k.+ın tut- 87a-2/8, k. aq- 75a-8, k. al- 6a-1, 74a-5, 103b-3, k. boşan- 47a-5, k. dinme- 94b-3, k. kuş- 26a-2/8, 27a-9, k. tur- 85a-4)

karışdur-: Çeşitli malzemelerin karıştırılıp macun ya da ilaç yapılması.

[sirkengübini k.-asun]

(k.-asın 22b-3/8, 50b-9, 58b-9, 71b-8, 83a-7, 91b-1, k.-dum 56a-3, k-up 41b-5, 61a-9, 65b-1, k.-mağda 4a-6)

keç-: İyileşmek

[nücümü g.-dükden sonra]

(k.-dükden 5a-6)

(k.+ni 56a-3, 67a-5, 73b-4, 104b-5)

koyul-: Koyulaşmak, kıvama gelmek.

[kaynadasın k.-inca ve andan sonra]

(k.-inca 84a-6)

oñal-: İyileşmek, şifa bulmak, onmak.

[cerahatlarını o.-dur]

(o.-dur 25a-3, 27a-6, o.-maz 43b-4, o.-mış 57a-4)

ov-: Ağrıyan yere masaj yapmak, ovmak.

[şıgır yağ ile o.-alar]

(o.-alar 18b-2, o.-asın 24b-5)

oyna-: Kalbin hızlı çarpması.

[balğamdan olan yürek o.-masına fāide eyler]

(o.-masına 17a-7, o.-masını 7a-7)

öl-: Hastalığın iyileşmeme durumu, ölmek.

[oğlan ö.-ürse]

(ö.-ü 69b-3, ö.-ürse 51a-1)

saç-: İlacı saçmak, serpiştirmek.

[azrak s.-asın]

(s.-asın 93b-1)

şakın-: Hastalıktan korunmak.

[ıssı nesneden ş.-asın]

(ş.-asın 82a-9)

şına-: İlaçları hasta ya da hayvan üzerinde
sınamak, denemek.

[evvel diş ağrısını ş.-yasın imtiḥānuñ ṭariḳi
oldur]

(ş.-yasın 104a-2)

sökülme: Organa zarar vermeden vücuttan
çıkarmak.

[keçi böğregini s. idesin]

(s. 105b-9)

sökül-: Organa zarar vermeden vücuttan
çıkarma.

[böğregini s. idesin]

(s. 105b-9)

sür-: Merhem ya da macunu vücuda sürmek.

[dişlerine s.-e]

(s.-e 79a-9, s.-esin 54a-4, s.-dügünden, s.-
dümdi)

şovu-: Kanın pıhtılaşması.

[ol kan ş.+madın]

(ş.-madın 75a-9)

vur-: Akrep sokması.

[‘ aḳreb v.-duğı yire]

(v.-duğı 63a-2)

Sonuç

Anadolu'da uzunca bir süre yazı dili olma sürecinden geçen Oğuz Türkçesi, edebî metinlerin yanında diğer türlerde de metinlerin yazıldığı bir dil olmuştur. Bu dille bilim eserlerinin yazılabilmesi, onun yazı dili olma sürecine katkı sağlayan önemli bir gelişmedir. Anadolu'da 14. yüzyıldan itibaren telif ve çeviri olarak Türkçe tıp kitapları yazılmaya başlanmıştır. *Mücerreb-nâme*, bir tıp metni olmasının yanında, Türk dili için de mühim veriler içeren bir metindir. Eser, sade bir Türkçe ile yazılmıştır. Eserde, Arapça ve Farsça tamlama ve ifadeler kullanılmasına rağmen Türkçe kelime ve anlatımların fazlalığı dikkati çeker. Eserde, iki yüz dokuz Türkçe tıp terimi tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı günlük dilde de kullanılan kelimeler olmakla birlikte, terimlerin anlamlandırılmasında da dikkat çekildiği üzere, tıp alanında da anlam kazanmış kelimelerdir. Eserde tespit edilen Türkçe tıp terimleri, hastalık adları, organ adları, otlar (droglar), araç ve gereçler, teşhis ve tedavilerde kullanılan yöntemleri ifade eden kelimeler olarak tasnif edilmiştir.

Mücerreb-nâme'de Türkçe tıp terimi olarak kırk iki adet organ adı, yetmiş beş adet hastalık adı, yirmi üç adet ot (drog) adı, yirmi dört adet araç-gereç, kırk yedi adet teşhis ve tedavide kullanılan eylem tespit edilmiştir. Hastalık adlarının ikisi fiil, yetmiş üç adedi isimdir. Organ adları, otlar (droglar), araç-gereçler isimdir; hastalıkların teşhis ve tedavisinde kullanılan kırk yedi terim fiildir. Bunların da yüz otuz sekiz tanesi basit; elli beş tanesi türemiş; bir tanesi de birleşik kelimedir.

Eserdeki tüm terimler Türkçe değildir. Arapça ve Farsça terimler de kullanılmıştır; ancak müellif Türkçe karşılığı olan kelimelerde Türkçeyi, olmayanlarda Arapça ve Farsça kelimeleri ödünç alarak kullanmıştır. Türkçenin tarihten bu yana kullanılan organ adları, sayı adları kelimelerini kullanmasının yanında Türkçenin kelime türetme imkânını da kullanarak metni Türkçe terim bakımından zenginleştirmiştir.

Şerefeddin Sabuncuoğlu, *Mücerreb-nâme*'yi yazarken birinci amacı elbette tıp bilimine katkı sunmaktır. Bununla birlikte bu katkıyı yaparken Türkçeyi kullanması, onun bilinçli bir tercihidir. Bunu da, bilim dilinin Arapça olduğu bir dönemde yapması, Türkçenin bilim dili olabilecek seviyeye gelmiş olduğunu göstermesi bakımından mühimdir. Hekimin bu tercihi, Türkçenin, daha 15. yüzyılda bilim dili olarak kullanıldığını göstermesi bakımından mühimdir.

Bu gerçeğin başka tıp metinleri üzerinde yapılacak çalışmalarla teyidinin yapılması gerekir. Benzer çalışmaların yapılması, tespit edilen terimlerin ne denli kullanıldığını, yaygınlaştığını veya kullanımdan kalkıp yerine üretilen ya da ödünç alınan kelime olup olmadığının tespitini sağlayacaktır. Ayrıca diğer bilim dallarında yazılmış eserlerdeki Türkçe tıp terimleri üzerine yapılacak çalışmalar, Türkçenin bilim dili olma özelliğini daha fazla veriyle ortaya koymak mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. vd. (2019). *Türkçe sözlük*. (11. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akar, A. (2005). *Türk dili tarihi*. (1. Baskı). Ötüken Neşriyat.
- Akar, A. (2018). *Oğuzların dili eski Anadolu Türkçesine giriş*. (2. Baskı). Ötüken Neşriyat.
- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. (6. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. C. I-III. (1. Baskı). Kubbealtı Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2003). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. (19. Baskı). Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, C. (1996). *Yeni tarama sözlüğü* (2. Baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Doğan, A. T. (2017). Türklerin dünyasından uzaklaşan Türkçe tıp terimleri: eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 37-57.
- Eker, S. (2013). Modernleşme sürecinde Türkiye'de terimbilim çalışmalarına genel bir bakış. *Altaistics and Turkology Turkic Academy*, (9), 68-95.
- Kâhya, E. (1998). İki Osmanlıca metinden derlenmiş anatomi ve fizyoloji terimleri. *Bilim, Kültür ve Öğrenim Dili Olarak Türkçe*, (s. 233-270) içinde, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaman, B. İ. (2018). *Terim bilimi ve genel tıp terimleri*. Demirci, B. (Ed.) *Tıp terimleri* (s. 3-38) içinde, Anadolu Üniversitesi.
- Macit, M. (2011). Tercüme hareketleri. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 498-504). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Önler, Z. (1998). XIV. ve XV. Türkçe tıp kitaplarındaki bitki adları üzerine. *Kebikeç*, (16), 157-168.
- Önler, Z. (1999). *Müntabab-ı şifa II sözlük*. (1. Baskı). Simurg Yayınları.
- Pormann, P. E. (2012). Tıp. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, ss. 95-101). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sami, Ş. (2005). *Kamus-ı Türkî*. (14. Baskı). Çağrı Yayınları.
- Şenel, Ü. (1988) *Sabuncuoğlu Şerefeddin'in eseri Mücerreb-nâme (inceleme-metin-transkripsiyon-index)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Şerefeddin Sabuncuoğlu. *Mücerreb-nâme*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, No: 3720.
- Uysal, F. F. (2010) *Mücerreb-nâme (edisyon kritik-dizin)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Uzel, İ. ve Süveren, K. (1999). *Şerefeddin Sabuncuoğlu Mücerreb-nâme (ilk Türkçe deneysel tıp eseri-1468)*. (1. Baskı). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Yıldırım, N. (1988). Sabuncuoğlu Şerefeddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları* (C. 35, ss. 358-359). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yücel, F. (2006). Çeviri etkinliğinin anadil üzerindeki etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30 (2), 223-235.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Dr. Feriştah Funda ARI

Çatışma Beyanı / Conflict Statement: Yazar bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisinin bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Yazar bu makalede "Etik Kurul İzni"ne gerek olmadığını beyan etmiştir.

Destek ve Teşekkür / Support and Thanks: Yazar bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmadığını beyan etmiştir.

Yayınlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için yayımlanmış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.

